

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-1.09:94(477)

Василь Яременко

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії та країнознавства,
Хмельницький національний університет
(Хмельницький, Україна), v.yarema@ukr.net

ТАРАС ШЕВЧЕНКО Й ЛИТОВСЬКО-РУСЬКА ДОБА З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У «Шевченківській енциклопедії» вже закріпилося поняття «історіософія Шевченка», але дискусії стосовно співвідношення історизму та міфологізму в його світогляді, творчій спадщині тривають. Необхідне ширше залучення здобутків історичної науки. Особливо плідним може бути з'ясування бачення митцем певних історичних періодів. Подана нижче стаття є логічним продовженням попередньої авторської студії про ставлення Тараса Шевченка до князівської доби в історії України, поглибленням дослідження мовознавця А.Непокупного. Називаються дотичні до заявленого періоду джерела, якими користувався або міг користуватися Т.Шевченко. Показано, що у його текстах в аспекті аналізованої теми згадуються дуже яскраві історичні постаті, особливо причетні до переломної віхи історії України – переходу територій зі складу Великого князівства Литовського до Речі Посполитої. Аналізується, яке місце займав цей період у Шевченковому проєкті «Живописна Україна». Для з'ясування поетового бачення процесів того періоду широко залучається історіографічний матеріал, і навіть той, в якому йдеться про пізніші часи – поглинання цих територій уже Російською імперією (зокрема ліквідація Віленського університету, Кременецького ліцею). На прикладі Шевченкових текстів показано, що в його історіософії мало місце певне протиставлення литовсько-руської доби річпосполитському періоду. І рубіжними моментами при цьому для нього були політичні та релігійні уніїні процеси. Викладене зміцнює тезу про вкрай негативне Шевченкове ставлення до використання релігії з політичною метою і проявів релігійного фанатизму в історії. Аргументовано висновок, що Т.Шевченко не вважав литовсько-руську добу в історії України «змарнованим» історичним часом, а її сприйняття й розуміння в нього за великим рахунком не розминається з історичною наукою. Збагачується коментар до тих творів митця, про які згадується у статті.

Ключові слова: історіософія, історіографія, Велике князівство Литовське, Річ Посполита, церковна унія, Вільно, Радзивілли.

Історичну періодизацію як раціональний спосіб упорядкування знань про минуле особливо доцільно використовувати і при вивченні історіософії великих творчих особистостей. Вони спеціально не досліджували минуле, а мали лише найзагальніше уявлення про нього, зокрема й за допомогою відповідних поділів і виокремлень у часі історичної інформації. Автор цієї статті вже робив спробу з'ясування ставлення Т.Шевченка до князівської доби в історії України¹. Тому в рамках вивчення його історизму та історіософії цілком логічним кроком буде перехід до студії, яка виразила б Шевченкове розуміння наступного періоду, котрий для більшості українських теренів умовно в історіографії часто називають «литовсько-руським», маючи на увазі перебування українських і білоруських земель («руських» – за тодішньою книжною назвою) у складі Великого князівства Литовського (побуває й термін «Литовсько-Руське князівство»). Тема Литви у творчості Т.Шевченка, зокрема і її історичні аспекти, були вже предметом вивчення². Мовознавець А.Непокупний у своїй монографії навіть виокремив невеликий розділ під назвою «Історія Литви і Шевченко». Ураховуючи нинішні дискусії стосовно співвідношення в митця міфу й історизму, варто розширити рамки цієї теми до спроби з'ясування сприйняття Т.Шевченком усього того, що стосується періоду перебування більшості українських етнографічних земель у складі Великого князівства Литовського (близько середини XIV ст. – 1569 р.), процесу об'єднання його з Польським королівством, поетових поглядів на історію литовсько-українських взаємин узагалі. Це і є метою нашої розвідки.

Т.Шевченко у власній бібліотеці мав джерела, які прямо стосуються литовсько-руської доби в історії України: М.Костомарова «Русские инородцы: Литовское племя и отношение его к русской истории» («Русское слово», 1860 р., №5), «Жизнь князя Андр. Мих. Курбского в Литве и на Волыни» (Київ, 1849 р., т.1–2)³. В ній за збереженим описом були й інші книги, з яких міг черпати знання про ті часи: «Летописное повествование о Малой России» О.Рігельмана (Москва, 1847 р.), «История Русов, или Малой России» (Москва, 1846 р.), «Очерк истории Малороссии до подчинения её царю Алексею Михайловичу» С.Соловйова⁴. Відомо, наприклад, що поет читав і використовував «Историю Малой России» Д.Бантиса-Каменського, в якій кілька розділів присвячено тому періоду. Проведене А.Непокупним дослідження поезії «У Вільні, городі преславнім...» (1848 р.) показало, що в ній Шевченкове місто переповнене «іменними реаліями», тобто тими, які мають власні назви й пов'язані з перебуванням автора тут: костел Св. Анни, бульвар, Закрет,

¹ Див.: Яременко В.І. Княжа доба української історії і Тарас Шевченко: спроба історіософського прочитання // Український історичний журнал. – 2017. – №1. – С.114–134.

² Див., напр.: Івакін Ю.О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847–1861 рр. – К., 1968. – С.91–94, 148–150; Непокупний А. Балтійські зорі Тараса: Литва в житті і творчості Т.Г.Шевченка // У Вільні, городі преславнім: Художньо-документальний дигітх. – К., 1980. – С.301–343; Щербина Т. Литовська література і Шевченко // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. – Т.3: І–Л. – К., 2013. – С.786–787.

³ Див.: Щербина Т. Литовська література і Шевченко. – С.787.

⁴ Див.: Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії: 1814–1861. – Вид. 2-ге та доп. / За ред. Є.П.Кирилока. – К., 1982. – С.366–367.

монастир босих кармеліток, Остра брама, університет, школа (синагога). І всі вони містять значну історичну інформацію, засвідчуючи незгасний інтерес до минулого цього краю⁵. На це вказують і записи у «Щоденнику» від 28 серпня і 5 вересня 1857 р. про читання у журналі «Русский вестник» (1857 р., №7) історичного нарису Н.Попова «Королева Варвара». Він, як зазначає А.Непокупний, написаний в основному за матеріалами монографії литовського та польського історика М.Балінського «Записки про королеву Барбару, дружину Сигізмунда II Августу», яка вийшла польською мовою у Варшаві 1843 р.⁶ Там розповідалося про дочку литовського гетьмана Барбару Радзивілл (Радвілайте, близько 1520–1551 рр.), яка, ставши вдовою тракайського воеводи Гоштавта, удруге вийшла заміж за великого литовського князя Сигізмунда (Зигмунта) II Августу. Цей романтичний шлюб тримався в таємниці до обрання князя польським королем, а після коронації вже через п'ять місяців Барбара померла. А.Непокупний показав, що Т.Шевченко мав історичні дані про кількох представників полонізованого князівського литовського роду Радзивіллів⁷.

Уже перша згадка назви Литви, що зустрічається в «Інтродукції» до поеми «Гайдамаки», містить історіософські конотації: «Розбрелись конфедерати / По Польщі, Волині, / По Литві, по Молдаванах / І по Україні...» (рядки 310–313). А.Непокупний, нагадавши про Велике князівство Литовське, точно помітив, що тут під «Литвою» у часи Барської конфедерації (1768–1772 рр.) географічно (відповідно до висловленої дії) мається на увазі «білорусько-литовський зміст»⁸. Але слід наголошувати, що в наведених словах у контексті сюжету поеми та образного окреслення невідрадного політичного становища Речі Посполитої передусім виразно прочитується глибокий авторський сарказм саме в погляді на історичні процеси. Під час створення Речі Посполитої (Люблінська унія 1569 р.) Підляшшя, Волинь, Брацлавщина й Київщина, незважаючи на протести литовців, були включені до Польського королівства. У зв'язку з цим історики констатують: «Проте, політична суб'єктність України-Руси як рівноправного партнера Корони Польської та Великого князівства Литовського люблінськими постановами не передбачалася. І це було чи не найголовнішою втратою України під час цих доленосних подій. Втрату, яку вповні усвідомлять уже наступні покоління української еліти»⁹. Натомість решта земель адміністративно залишалася у складі Великого князівства Литовського, що в новій країні зберігало автономний статус. Але він поступово втрачався. Із другої половини XVII ст. там уже не збиралися окремі сейми, а в 1788–1792 рр. рішенням сейму Речі Посполитої було ліквідовано й останні залишки автономії Великого князівства Литовського – створено єдині для країни органи виконавчої влади, військо, фінанси. Після

⁵ Див.: *Непокупний А.* Балтійські зорі Тараса: Литва в житті і творчості Т.Г.Шевченка. – С.309–328.

⁶ Див.: Там само. – С.330.

⁷ Див.: Там само. – С.330–331.

⁸ Там само. – С.301.

⁹ *Горобець В.М.* Сподівання та розчарування від народження нової вітчизни // Україна: хронологія розвитку. – Т.4. – К., 2009. – С.14.

третього поділу Речі Посполитої в 1795 р. більшу частину території Великого князівства Литовського загарбала Російська імперія. «Розбрелися по Литві» ще й тому, що під час проголошення 29 лютого 1768 р. Барської конфедерації маршалком було проголошено К. Радзивілла з роду литовських князів; її військо на чолі з братами К. і Ф. Пулавськими влітку вирушило в невдалий похід на Вільно; восени 1768 р. М.Я. Пац (згадується в «Гайдамаках») створив у першій історичній столиці Новогрудку генеральну конфедерацію Великого князівства Литовського як частину Барської¹⁰. «Розбрелись по Молдаванах», адже конфедерати поширювали свої впливи й дії до Дністра, на території, які входили до складу Молдавського господарства, що вже повністю залежало від Османської імперії та перебувало під загрозою поглинання Російською; Туреччина у жовтні виступила на боці Барської конфедерації й оголосила Росії війну¹¹. У назві Т. Шевченка вживає множину (іронічне – «Молдавани», що прочитується і як етнонім), тому що Молдавське князівство, як і Литовське, від самого початку, за рахунок українців, було біетнічною державою, у деякі історичні моменти включало й Волощину (пізнішу Румунію). Так само в «Гайдамаках» він не випадково в тексті пісні кобзаря згадав про волохів (збірна назва деяких романських народів), яких «осталось трохи» та молдаванів, котрі «тепер вже не пани» (рядки 931–934). Наведені топоніми, що сприймаються і як етноніми, з одного боку показують історичні реалії, а з іншого – підтекстуально відбивають неприйнятний для автора примусовий історичний процес розривання (поділу) народів (українців зокрема), коли автономні чи федеративні форми політичних взаємин замінюються реакційнішими, насильницько-імперськими.

Удруге назва «Литва» (з авторським наголосом на першому складі, як у словнику П. Білецького-Носенка)¹² тричі вживається у четвертому розділі поеми-циклу «Царі» (друга половина 1848 р.), написаному на основі літописного сюжету. У княжому Полоцьку під правлінням Рогволода очікують «із Литви князя-жениха», «сподіваного, давно жаданого», а натомість «...Із Києва туром-буйволом / Іде веприщем за Рогнідою / Володимир-князь со киянами» (рядки 179, 198–202). За літописом Рогніда мала вийти заміж не за литовського, а київського князя Ярополка, натомість Володимир на той час ще лише йшов із Новгороду на захоплення Києва. Думка Ю. Івакіна про те, що «Шевченко призабув другорядні фактичні деталі літописної розповіді і не мав на Кос-Аралі відповідних історичних джерел»¹³ є поспішною та, як висловився А. Непокупний, «надто категоричною»¹⁴. Адже дослідник сам звернув увагу на лексичну й навіть стилістичну подібність текстів – літописного

¹⁰ Див., зокрема: *Даниляк П.Г.* Барська конфедерація: хід подій та наслідки // Український історичний журнал. – 2007. – №5. – С.137, 140–141; Пац Михаил Ян. [Електронний ресурс]: https://ru.wikipedia.org/wiki/Пац,_Михаил_Ян

¹¹ Див.: *Даниляк П.Г.* Барська конфедерація: хід подій та наслідки. – С.139–141.

¹² Див.: *Непокупний А.* Балтійські зорі Тараса: Литва в житті і творчості Т.Г.Шевченка. – С.301.

¹³ *Івакін Ю.О.* Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847–1861 рр. – С.92.

¹⁴ *Непокупний А.* Балтійські зорі Тараса: Литва в житті і творчості Т.Г.Шевченка. – С.304.

(за Лаврентіївським списком, видання 1846 р.) і Шевченкового¹⁵. Власне, це зазначив і А.Непокупний¹⁶. Доповню: про добру Шевченкову орієнтацію у життєпису князя Володимира, що подавався тодішньою літературою, побіжно може свідчити те, що він уживає вислів «Бо ви й самі не знаєте, / Що царики коять» («Холодний яр», рядки 47–48). А саме «самодержцем» і «Великим Князем Руским и Цариком над всеми Князьями» іменується він в «Истории Русов»¹⁷. «Забудькуватість» відпадає. «Образ Володимира, – як висловився Ю.Івакін, є своєрідною паралеллю до образу Давида»¹⁸, а ширше – своєрідним «вітчизняним зразком» до всіх аморальних правителів оголошених «святими». А ця «першосвятість» правителів в офіційній історії йшла з Києва. Тому, як слушно помітив А.Непокупний, у поемі має місце вигадане своєрідне протистояння образів: «Із Литви князь» і один із «царів»¹⁹. Уважаю, що воно має значно ширший історіософський підтекст. Нагадує про природність та історичну тривалість білорусько-литовських (а почасти й українсько-литовських) зв'язків, їх давність²⁰, та особливу, порівняно поступальну, значимість Великого князівства Литовського в історії України й Білорусії. Не випадково, що в повісті «Капитанша» читаємо в первісному варіанті щось на зразок: «Вскоре началась польская революция, и нашему корпусу велено было двинуться в *минскую Литву*»²¹ (курсив мій – В.Я.). Шевченкову незгасну цікавість до литовсько-слов'янської ойкумени засвідчує наявність в його бібліотеці двох подарованих праць білоруського письменника й етнографа П.Шпилевського: «Путешествие по Полесью и Белорусскому краю» (друкувалася в №6–8 за 1853 і №7 за 1854 рр. журналу «Современник» та окремо видана в Петербурзі 1858 р.)²² і «Мозырщина. Из путевых заметок по западнорусскому краю» (друкувалася трьома розділами 1859 р. в Петербурзі у третій книзі збірника М.Количева «Архив исторических и практических сведений, относящихся к России» (с.111–159)²³. Думаю, що своєрідне історичне протиставлення прочитується й у художньому прийомі замовчування (для концентрації уваги) слова «університет» в поезії «У Вільні, городі преславнім...»: «Ще був тойді... От, як на те / Не вбогаю в віршу того слова... / Тойді здоровий-прездоровий / Зробили з його лазарет / А бакалярів розігнали...» (рядки 3–6). Маю на увазі протиставлення давнього (з 1579 р.)

¹⁵ Івакін Ю.О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847–1861 рр. – С.92.

¹⁶ Непокупний А. Балтійські зорі Тараса: Литва в житті і творчості Т.Г.Шевченка. – С. 304

¹⁷ Подаяу за: История Русов или Малой России. Сочинение Георгия Конисского, архиепископа белорусского. [Репринтне відтворення видання 1846 р.]. – К., 1991. – С.3.

¹⁸ Івакін Ю.О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847–1861 рр. – С.94.

¹⁹ Непокупний А. Балтійські зорі Тараса: Литва в житті і творчості Т.Г.Шевченка. – С.305.

²⁰ Див.: Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Вид. 2-ге, перероб. та розшир. – К., 2005. – С.137.

²¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г.Жулинський (гол.) та ін. – Т.6. – К., 2003. – С.440 (далі наступні посилання на це видання вказуватимуться в тексті із зазначенням номерів тому і сторінок).

²² Див.: Терлецький В. Нове ім'я з кола Кобзаря // Київ. – 1992. – №3. – С.158–159.

²³ Див.: Шпилевський П.М. Мозырщина. Из путевых заметок по западнорусскому краю // Архив исторических и практических сведений, относящихся к России. – Кн.3. – Санкт-Петербург, 1859. – С.111–159 [Електронний ресурс]: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/4849-arhiv-istoricheskikh-i-prakticheskikh-svedeniya-otnosyaschihsya-do-rossii-kn-1-6-spb-1858-1861>

Віленського університету київському Університетові св. Володимира, заснованого 1834 р. російським урядом після першого польського повстання 1830–1831 рр. із метою підготовки кадрів для витіснення зі структур «Юго-Западного краю» неблагодійного шляхетства й чиновництва, вихованого на традиціях польської культури, для сприяння деполонізації та російщенню Київської, Волинської, Подільської губерній. Адже після закриття в 1832 р. Віленського університету залишився медичний факультет, реорганізований у медико-хірургічну академію, а після її ліквідації в 1841 р. було відкрито медичний факультет Київського університету. Крім того, Т.Шевченко знав, що університет у Києві створювався передусім на основі ліквідованого після польського повстання й переведеного до Києва із Кременця Волинського ліцею. Французький історик Д.Бовуа вважає, що «спектакль переведення до цього міста всього, що становило гордість Кременця, став ключовим моментом у політиці деполонізації». І конкретизує: «До «Києва перевезли без жалю всю бібліотеку на 34 тис. томів, що мала вартість символу тим більшого, що до її складу входила куплена Чацьким стара бібліотека королівського замку у Варшаві разом із королівськими меблями. Така сама доля чекала 264 прилади з фізичного кабінету, 14 195 зразків колекції мінералів, 540 препаратів з кабінету хімії... Не уникнув конфіскаційних апетитів росіян і ботанічний сад, що його роками любовно плекав Бессер»²⁴. У повісті «Варнак» є місце, яке підтверджує добре знання Т.Шевченком перипетій, пов'язаних із Кременецьким лицеем. Там згадано розповідь про бажання героя твору подивитися у Кременці на «королеву Бону», яка продовжується словами: «и на воздвигавшиися в то время палаты, или кляштор, для Кременецкого лицея» (т.3, с.146). І відразу після них іде досить несподіваний для читача гарячий панегіричний відступ, який можна приписувати не лише розкаянному розбійнику, а й авторові повісті: «Мир праху твоему, благородный Чацкий! Ты любил мир и просвещение! Ты любил человека, как нам Христос его любитъ заповедал!».

Історики сходяться на тому, що засновник гімназії та лицю у Кременці й інспектор шкіл Волинської, Подільської, Київської губерній Т.Чацький (1765–1813 рр.) був великим просвітником перших десятиліть ХІХ ст. на теренах Правобережної України, чий прогресивні зусилля стали помітними як у Російській імперії, так і в європейському масштабі. Лицей був «феноменом, діючим в умовах національної неволі»²⁵, – пояснює польський фахівець. Високу оцінку Т.Чацькому дає й український історик: «Не можна не захоплюватися невтомною енергією, саможертвоністю та результатами праці [...]. Створена й апробована у Кременці система навчання та виховання й сьогодні заслуговує на увагу. Зайве й казати, що без Т.Чацького та його гімназії, очевидно, також ще довго не було б і головного університету України – Київського»²⁶. Думаю, що передусім своєю дійсною

²⁴ Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). – К., 1996. – С.280–281.

²⁵ Шмит А. Кременецький лицей як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині ХІХ ст. / Пер. з пол. – Кременець, 2012. – С.191.

²⁶ Даниляк П.Г. Тадеуш Чацький та його роль у розвитку освіти на Правобережній Україні // Український історичний журнал. – 2009. – №2. – С.64–65.

християнською саможертвоністю й, зумовленою нею, результативністю дій для блага ближнього в несприятливих історичних умовах імпонувала ця людина Т.Шевченкові. Між іншим, Т.Чацький був автором праць, які стосувалися литовсько-руського права, походження назви «Україна» та козаків, які могли бути відомі митцеві. Троп «А бакалярів розігнали» теж може мати глибокий підтекст. Адже Віленський університет разом із Варшавським був одним з осередків створення такої складової польського визвольного руху, як таємні й легальні студентські організації: товариства 1817–1820 рр. «філоманів», «променистих», «філаретів», «Союз вільних поляків»²⁷. Ці своєрідні давні та новочасні «історіософські протиставлення» не могли не впливати й на загальне сприйняття Т.Шевченком литовсько-руської доби української історії. Як же він розумів її першопочатки?

А.Непокупний звернув увагу на наступні факти. 25 серпня 1844 р. газета «Северная пчела» надрукувала проспект планованого видання збірки офортів «Живописна Україна», де в історичній частині повідомлялося: «[...] 3) Важнейшие события, известные из бытописания Южной России, начиная от основания Киева, имевшие влияния на судьбу обитателей того края. В сем последнем отношении Т.Г.Шевченко воспользовался сведениями, почерпнутыми им от известнейших ученых малороссиян: Будкова, Стороженка, Кулеша и пр.». Але коли сам випуск першого альбому побачив світ у кінці листопада цього ж року, то на вкладеному аркуші, наклеєному на звороті титульної сторінки, у програмі вже стояло інше: «[...] 3-е. Исторические важнейшие события от Гедимины до уничтожения Гетьманства, и краткое описание картин на языке южно-русском и французском» (т.6, с.359)²⁸. А.Непокупний запитував, що спричинило цю зміну²⁹, тобто зміну точки відліку історії України. Думаю, що можливі такі варіанти. Текст проспекту видання, поданого у «Северной пчеле», усупереч твердженню шевченковзнавців³⁰, усе-таки не належав Т.Шевченкові або кимось редагувався. У поемі «Великий льох» це видання згадувалося в іронічному тоні: «Тойді б разом дві руїни / В «Пчеле» описали...» (рядки 311–312). По-друге, Т.Шевченко міг прислухатися до порад істориків. «А текст исторический будете вы компоновать, бо треба, бачте, по-нашому або так, як есть в літописях. А ви як що-небудь начитаєте таке, що можна нарисовать, то зараз мені й розкажіть, а я й нарисую. Будкова й Стороженка я теж оцим турбую, а Грабовський буде мені польські штуки видавать...» (т.6, с.28–29), – писав він у листі до О.Бодяньського 29 червня 1844 р. І це було вже повторне прохання. Збережене поетове листування з О.Бодяньським і П.Кулішем засвідчує, що вони не брали участі у цьому проекті. І тому навряд, щоб Т.Шевченко власноручно зазначив у «Северной пчеле», що «воспользовался сведениями [...] Кулеша». Можна з

²⁷ Див.: Громакова Н.Ю. Масонство і польська дворянська опозиційність на Правобережній Україні // Збірник наукових праць молодих вчених ДДУ: Історія. – Вип.1. – Дніпропетровськ, 1999. – С.29–31.

²⁸ Верикієвська І., Наумова Н. «Живописная Украина» // Шевченківська енциклопедія. – Т.2: Г–З. – К., 2012. – С.618–619.

²⁹ Непокупний А. Балтійські зорі Тараса: Литва в житті і творчості Т.Г.Шевченка. – С.329.

³⁰ Див.: Т.Г.Шевченко. Біографія / Відп. ред. Є.П.Кирилюк. – К., 1984. – С.115.

великою ймовірністю стверджувати, що оте «от Гедимина до уничтожения Гетьманства» означив сам митець. Тут багато важить слово «уничтожение». Хоч воно й відповідає поглядам Т.Шевченка стосовно історичної долі козацької держави, але тут, уважаю, було взяте з назви третього видання книги Д.Бантшиша-Каменського «История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства» (1842 р.), присвяченої імператорові Миколі I³¹. Із цієї праці він міг також дізнатися, що за відомостями польського історика М.Стрийковського саме Гедимін почав підпорядковувати собі Подніпров'я й Київ, хоч у ній сам автор схилявся до думки М.Карамзіна про віднесення цих подій до правління Ольгерда³². В «Истории Русов» указувалося, що Гедимін 1320 р., «пришедши в пределы Малороссийские», «возстановил правление Руское под начальством выбранных от народа особ, а над ними устроил наместником своим из Руской породы Князя Ольшанского, после которого были из сей же породы многие другие наместники и воеводы»³³. Уважаю, що Т.Шевченкова позиція стосовно цієї праці у чомусь корелювала зі сучасною історичною думкою: це – «старшинська версія історії України» і «автор трактату навряд чи був принциповим противником імперії чи імперського правління як такого»³⁴. Але, розповідь про дії Гедиміна повідомляли й інші тексти, поетові імпонувало, що він ніби відновив «правління руське». У Кулішевих творах «Книга о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького» (червень – липень 1843 р.) та поеми «Україна», що містилися у справі кирило-мефодіївців, є розгорнута оповідь у стилі народної думи про запрошення Гедиміна як визволителя: «Не було б тобі лучшої слави, не було б вищої честі, якби тобі Бог допоміг древнюю і преславною Руською землею Україну з-під кормиги татарської ослобонити і до свого сильного княжества Литовського прилучити»³⁵. Цю незакінчену поему-епопею було надруковано в Києві 1843 р. в університетській типографії під назвою «Україна. Од початку Вкраїни до батька Хмельницького» (95 с.)³⁶ і вона могла бути доступною для Т.Шевченка. Принаймні коментатори його повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» припускають, що митець знав про її зміст (т.4, с.570, примітка). О.Рігельман у своїй праці, яку видав О.Бодянский 1847 р. в Москві, теж указував, що Гедимін «наступил, 1320, на Киевское княжение [...], завладел городом и всею Украиною, лежащею по обеим сторонам вниз Днепра, и присовокупил княжение оное к своему владению»³⁷.

³¹ Див.: *Бантшиш-Каменский Д.* История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства [Репринтне вид.]. – К., 1993. – С.10.

³² Див.: Там же. – С.16–17.

³³ Цит. за: *История Русов...* – С.5.

³⁴ Див.: *Плохий С.* Козацький міф: Історія та націєтворення в епоху імперій. – К., 2013. – С.372, 393.

³⁵ *Справа П.О.Куліша // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – Т.2. – К., 1990. – С.68; Справа Г.Л.Андрузького // Там само. – С.534.*

³⁶ *Івашків В.* Пантелеймон Куліш і його спроба поетичної історії України: епопея «Україна» та «Книга о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького» // *Вісник Львівського університету: Серія філологічна. – Вип.37. – Л., 2006. – С.66.*

³⁷ Цит. за: *Рігельман О.І.* Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К., 1994. – С.46.

Т.Шевченко міг читати цю працю ще до видання. Принаймні відомо, що навесні 1854 р. О.Бодяньський передав її покараному солдатчиною митцеві через А.Головачова й вона збереглася в бібліотеці поета³⁸. А М.Маркевич у своїй «Истории Малороссии» (1842 р.) ще й наголошував на добровільності приєднання українських територій за Гедиміна: «Это присоединение Малороссии к Литве было добровольное; слова мои вполне подтверждаются трактатами, пактами и привилегиями: по ним оба народа названы друг к другу приобщившимися, “яко равные к равным и вольные к вольным” – и это же служит доказательством, что если русские князья были в татарских войсках против Гедимина, то не иначе, как по принуждению»³⁹. Подібна інформація названих джерел особливо могла імпонувати Т.Шевченкові. Сучасні історики-литуаністи вважають походи Гедиміна (1316–1341 рр.) на Волинь і Київщину легендою, але констатують, що саме він уперше почав титулувати себе «великим князем литовським, руським і жемайтійським», заснував власну династію й нове біетнічне утворення (балти та слов'яни) називав «королівством литвинів і русинів»⁴⁰.

Можна навести й інші міркування, чому Т.Шевченко відмовився від подачі матеріалів старокіївського періоду, але, основна мотивація, на мій погляд, наступна. За історичними поглядами того часу, у Київській Русі не знаходилося місця для України та предків українців, які «губилися» у слов'янському й російському морі. У матеріалах слідства про Кирило-Мефодіївське товариство є висновок про передмову О.Бодяньського до перекладеної ним із польської мови книги Д.Зубрицького «Критико-историческая повесть временних лет Червонной или Галицкой Руси», з якої дізнаємося, що охоронців режиму турбували ті письменники, «которые выводят, что Русь Западная и Южная (Литва, Польша и Малороссия) не походят на Россию»⁴¹. Саме хронологічними рамками «від Гедиміна до знищення гетьманства» Т.Шевченко відокремлював історію України (з нею й історії Литви та Польщі) від московсько-російської історії.

Крім того, офіційна історіографія була переповнена передусім розповідями про акції військово-колонізаційного спрямування з боку Києва та князівські міжусобиці. А у Шевченка-художника не знаходимо жодної батальної теми, хоч він був учнем К.Брюллова, який в Академії мистецтв обіймав посаду молодшого професора класу історичного живопису. Для одержання посади старшого професора, за якою могло прийти і звання академіка, метр розпочав писати велику картину, відому під назвою «Облога Пскова польським королем Стефаном Баторієм у 1581 році». У повісті «Художник», описуючи це незакінчене батальне полотно, Т.Шевченко не випадково демонструє своєрідну «історіософську нейтральність»: для учасників цієї заключної

³⁸ Зленко Г. Рігельман Олександр Іванович // Шевченківська енциклопедія. – Т.5: Пе–С. – К., 2015. – С.485.

³⁹ Цитую за: *Івашиків В.* Пантелеймон Куліш і його спроба поетичної історії України... – С.78.

⁴⁰ Див.: *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – С.138–139; *Русіна О.В.* Переділ давньоруської спадщини (1340–1380-ті рр.) // Україна: хронологія розвитку. – Т.3. – К., 2009. – С.130–136.

⁴¹ Справа про слов'янофільство та українофільство // Кирило-Мефодіївське товариство. – Т.3. – С.321.

баталії Лівонської війни – щонайменшого позитиву, а лише захоплення майстерністю художника в передачі найдрібніших епізодів із гуманістичними вкрапленнями⁴². Опис свідчить про добре знання історичної основи картини, але його пронизує гірка іронічна тональність: указівка на різноманітність найманого з усієї Європи Баторієвого війська, на контрастність хресного ходу з іконами та мечем у руках «торжественно-спокойного» єпископа із загальною картиною смерті; «бледный монах с крестом в руке, верхом на гнедой лошади»; «по левую сторону монаха благочестивая старуха благословляет юношу, лучше сказать, мальчика на супостата» (т.4, с.181). Думаю, що саме такий опис був зумовлений ще й авторським усвідомленням того, що Лівонська війна (1556–1583 рр.) була серед чинників, які пришвидшили утворення Речі Посполитої та відтермінували відновлення ранньомодерної української державності, що виросла б «із князівств литовської удільної доби»⁴³. Мистецтвознавці зазначають, що у процесі роботи над картиною К.Брюллов «не міг не відчувати, що вона потрапляє в тон миколаївської православно-самодержавної народності»⁴⁴. У Т.Шевченка до цього відчуття могло долучатися ще й усвідомлення того, що патріотизм демонструється на прикладі міста, яке перед тим разом із Новгородом було у криваво-насильницький спосіб приєднане до Московії, утративши глибокі традиції вічового ладу.

Т.Шевченко у своїх творах не зловживав лексемою «ляхи/поляки», іноді замінюючи її історично точнішим щодо козацтва антонімом «шляхта». Можливо, що ця назва також використовувалася як одна зі вказівок протиставлення Великого князівства Литовського пізнішій Речі Посполитій. Зокрема до Шевченкового сприйняття литовсько-руської доби української історії має відношення його поезія «Полякам» (1847 р.). Адже в ній контекстуально ніби порівнюється в релігійному сенсі цей період із річпосполитським, що приніс крім політичної й церковну унію (1596 р.). Твір подається як зразок доброзичливого ставлення до польського народу та вияв бажання брататися з ним у майбутньому. Але при цьому майже всі шевченкознавці вважають, що автор ідеалізував доунійний період стосунків українців і поляків. Такі судження поверхові. Шевченкове протиставлення «до унії – після унії» є художнім засобом, поетичною гіперболою на означення історичного рубежу, якими дійсно були унійні процеси. Як справедливо відзначив В.Скурагівський, поет не стільки писав про попередній «рай», скільки про майбутнє «пекло»⁴⁵. Посилення постуційних суперечностей – реальний історичний факт. Зрештою саме протиставлення не позбавлене історичного ґрунту. М.Костомаров у праці «Южная Русь в конце XVI века», яку вперше було надруковано 1842 р. у Харкові під назвою «О причинах и характере унии в Западной Руси» (магістерська дисертація), указав: «При обоих Сигизмундах все вероисповедания пользовались равенством прав и

⁴² Див.: Яременко В.І. Світова історія у творчій спадщині Тараса Шевченка: спроба історіософського прочитання // Український історичний журнал. – 2007. – №5. – С.179.

⁴³ Див.: Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – С.141.

⁴⁴ Див.: [Електронний ресурс]: <http://bryullov.ru/returnto>

⁴⁵ Див.: Скурагівський В. Світовий контекст української історії // Генеза. – 1995. – №1. – С.134.

безумовною свободою»⁴⁶. Т.Шевченко, мабуть, не читав цієї забороненої і знищеної дисертації, але міг знати даний висновок історика від спілкування з ним. І сучасний дослідник В.Ульяновський констатує, що у другій половині XVI ст. Велике князівство Литовське було єдиною державою, де принцип релігійної толерантності закріплювався і юридично, а ідея віротерпимості в 1560–1580-х рр. ще не панувала над унійною⁴⁷. Натомість у Речі Посполитій широким правом релігійного вибору з часом було наділено лише еліту. Між іншим, у «Поляках» є слова: «Кат люте, / А ксьондз скаженим язиком / Кричить: “Te deum! Алілуя!”» (рядки 23–24), які дивним чином корелюють зі сценою братовбивчої «Волинської різанини» в роки Другої світової війни в одному із сіл, поданих у спогаді: «1 квітня 1945 року, на перший день католицької Пасхи, ксьондз Міш під час відправи закликав: “Доки ви дивитиметеся на кабанув (українців – В.Я.) крізь пальці? Беріться до діла!”. І частина поляків узялася за “діло”. Радянська військова залога була ними споена і не рятувала. За цим прийшла відплатна акція від загону УПА»⁴⁸. Не розходиться за великим рахунком з історичною правдою й Шевченкове наголошення ролі окремих історичних осіб у проведенні унії: єзуїти А.Поссевін (згадується у «Приписах» до «Гайдамаків») та П.Скарґа розробили нерівноправний варіант унійної програми з повним підпорядкуванням папству, на відміну від ідей С.Оріховського, К.Острозького, І.Потія, а король Сигізмунд III Ваза (1587–1632 рр.) («Аж поки третій Сигизмонд...», – у поезії 1850 р. «Буває в неволі іноді згадаю...», рядок 53) за допомогою єзуїтів активно проводив його у життя⁴⁹. За оцінками сучасних істориків, саме цей монарх викоринив у Речі Посполитій протестантизм; як патрон над християнами грецького обряду офіційно закріплював церковні посади, кафедри, монастирі та їхні землі лише за уніатами; не затвердив висвячених 1620 р. православних єпископів⁵⁰. Д.Яворницький свого часу цитував про цього релігійного фанатика такі слова польського історика й політика М.Бобржинського: «Сигізмунд настільки був просякнутий релігійним завзяттям, настільки присвятив усі свої почуття, переконання й сили зміцненню католицизму, що зробився найвидатнішим поборником церкви, водночас ставши найгіршим політиком, найгіршим оборонцем земного добробуту довіреної його піклуванню держави»⁵¹. Тому Т.Шевченко не випадково у щоденниковому запису за 30 червня 1857 р., розповідаючи про безневинні побрехеньки відставного чиновника Зигмонтавського стосовно його королівського походження, іронічно зазначив: «Происхождение свое ведет он от какого-то короля польского Сигизмонта,

⁴⁶ Подаю за: *Костомаров Н.И.* Исторические произведения. Автобиография. – К., 1989. – С.112, 687.

⁴⁷ Див.: *Ульяновський В.* Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн.1. – К., 1994. – С.119.

⁴⁸ Див.: *Васюта О.* Про події 1945 року в селі В'язівниця // *День*. – 2013. – №150/151. – С.13.

⁴⁹ Див.: *Ульяновський В.* Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн.2. – К., 1994. – С.158.

⁵⁰ Див.: *Зашикільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Л., 2002. – С.160–162.

⁵¹ Цит. за: *Яворницький Д.* Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний // *Дніпро*. – 1990. – №11. – С.109.

вероятно Третьего» (т.5, с.34). Чи не тому Т.Шевченка привабила вже згадана публікація про Барбару Радзивілл і Сигізмунда II Августу, – великого князя литовського (1544–1572 рр.) й короля польського (1548–1572 рр.), що він не лише був останнім правителем із литовської династії Ягелонів і першим монархом Речі Посполитої, а й тому, що роки його правління, за висловом сучасних істориків, «стали часом мирного співіснування на українських землях православних, протестантів, католиків, чого так гостро бракуватиме в пізніших часах», «добою найвищого розквіту політичної культури»⁵²? Він першим адресував свого універсалу не прикордонній адміністрації, а вже «подданим нашим, козакам тим, которые з замков и мест украинных зъехавши, на Низу перемешкивают», можливо започаткував козацьке землеволодіння⁵³.

Основне у Шевченковій рецепції церковної унії 1596 р. полягає в тому, що благородна ідея була використана з політичною метою. І.Франко писав, що це був «засіб ще міцніше прив'язати до Польщі просторі і родючі землі України»⁵⁴. На його думку, для Т.Шевченка «в боротьбі між ляхами і українцями винна була не різниця віри, а «ксьондзи-езуїти»»⁵⁵. Примітно, що вже після тісної дружби у солдатах із польськими засланцями, митець у поемі «Гарасова ніч» замінив слова «віру рятувати» на «волю рятувати», а «ляхи налітають» – на «ляхи, уніяти». «Уніяти», «ксьондзи-езуїти» – це у Шевченкових текстах слова-символи, які виражають релігійний фанатизм, релігійну нетерпимість, нав'язування своїх релігійних цінностей, що в історії призводило до так званих «священних» або релігійних війн. Тим паче, він не міг поділяти позицію М.Костомарова, який знаходив у річпосполитському проекті церковної унії протилежний задуму такий позитивний аспект: мовляв, «унія збудила до повстання Україну (Малоросію); повстання мало наслідком з'єднання цієї країни з Московією»⁵⁶. У припису 13 до поеми «Гайдамаки» читаємо: «До унії козаки з ляхами *мирилися* і якби не езуїти, *то може б і не різалися*» (т.1, с.512; курсив мій – В.Я.). Оце прозаїчно-спокійне «мирилися» ніби протилежне емоційно-вибуховому «Отам-то весело жилось!» (рядок 3) у вірші «Полякам». При цьому можна припустити, що Т.Шевченко мав на увазі не лише релігійну, а й неодноразові політичні унії. Принаймні знаємо, що він цікавився унійними процесами. Грузинський поет А.Церетелі згадував, що коли він розмовляв із М.Костомаровим і Т.Шевченком 1860 р. про історію Грузії, обставини «російського сюзеренства», релігійні ересі й забобони, останній завважив історичну спільність двох народів, а тоді «зітхнув і почав говорити про Україну, унії і т. д. [...], сумним тоном, але жваво»⁵⁷. Сучасний французький історик Д.Бовуа висловлює такі міркування: «З історичної точки зору уніатська церква змагала до утвердження польськості [...]. Просто поляки накинули

⁵² Горобець В.М. Сподівання та розчарування від народження нової вітчизни. – С.37; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – С.197.

⁵³ Цит. за: Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – С.259, 271.

⁵⁴ Франко І. Українсько-руська (малоруська) література // Його ж. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т.41. – К., 1984. – С.174.

⁵⁵ Франко І. Чи справді Т.Шевченко написав вірш «Слов'янам» // Там само. – Т.31. – К., 1981. – С.25.

⁵⁶ Див.: Пінчук Ю.А. Відображення елементів української національної ідеї в науковій творчості М.І.Костомарова // Український історичний журнал. – 2007. – №2. – С.85.

⁵⁷ Церетелі А. Зустріч з Т.Г.Шевченком // Спогади про Шевченка. – К., 1958. – С.399–400

місцевому населенню свою релігію, чи, скажімо, напіврелігію під виглядом уніатської церкви. Треба шкодувати, але це був рід імперіалізму»⁵⁸.

І.Дзюба відзначав, що у всій творчості Т.Шевченка «знаходимо нестримно гостру реакцію» на всякий релігійний цинізм, на «принципове підпорядкування людської віри і совісті державній політиці, потребам начальства», на «низведення Бога до ролі стратегічного покровителя російського деспотизму»⁵⁹. Особливо великим блюзнірством поет уважав, коли насильство чинилося «іменем Христовим» («Полякам»), «во ім'я Господа Христа і матері Його Святої» («Буває в неволі іноді згадаю...»). І зовсім не випадково, а у чомусь, як пересвідчуємося нині, і пророче, що саме в поезії «Полякам» зустрічаємо дихотомію «іменем Христовим». З одного боку, тут «Ім'я Христове» – ідеологічний прапор, відокремлена від людини субстанція, а з іншого – це здійснений доброю волею кожного акт всетворящої любові («Подай же руку козакові / І серце чистее подай! / І знову іменем Христовим ми оновим наш тихий рай» (рядки 29–32)). Не враховуючи цього, годі допускати на історичному матеріалі Шевченкових творів правдивої відповіді про його ставлення до інших народів. У польських романтиків зустрічається євангельський топос розпінання: уподібнення поділеної загарбниками Польщі до розп'ятого Ісуса Христа. І Т.Шевченко цю метафору використовував стосовно України, але, як помітив Є.Нахлік, на відміну від них, в алюзійній формі: за допомогою лише лексеми «розпінати», тобто без зазначення Господнього імені⁶⁰. Уважаю, що номінативно ця метафора відбиває наступний погляд Т.Шевченка на історію: після розпінання Спасителя всі інші «розпінання» є історичним анахронізмом, ознакою регресу.

При розгляді даної теми не оминати вислову з розповіді розкаяного розбійника в повісті «Варнак» (близько 1853 р.): «Возвращаясь из Почаева, я зашел в Кременец посмотреть на королеву Бону и на воздвигавшиеся в то время палаты, или кляштор, для Кременецкого лицея» (т.3, с.146). «Посмотреть на королеву Бону» – це подивитися на високу гору, що здіймається над містом, де стояв мурований замок-резиденція королеви Бони Сфорци д'Араґони (1494–1557 рр.), за походженням герцоґині міланської і принцеси неаполітанської, дружини (з 1518 р.) вдвічі старшого за неї польського короля й великого князя литовського Сигізмунда I Старого. Два десятиліття вона володіла Баром (названим на честь рідного міста Барі в Італії) і Крем'янцем (Кременцем) на Волині. Місто тоді розрослося, розвивалися торгівля та ремесла, у Кременецькій волості засновувалися нові села⁶¹. Уважається, що вона започаткувала у Кременці шкільництво, адже після одержання Кременецького староства почала створювати школи при

⁵⁸ Цит. за: *Дашкевич Я.* Даніель Бовуа та вивчення історії польсько-українських відносин // *Бовуа Д.* Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). – С.21.

⁵⁹ Див.: *Дзюба І.* Тарас Шевченко: Життя і творчість. – К., 2007. – С.315.

⁶⁰ Див.: *Нахлік Є.* Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. – Л., 2003. – С.179.

⁶¹ *Русіна О.В.* Час змін (1506–1569 рр.) // *Україна: хронологія розвитку.* – Т.3. – К., 2009. – С.551.

костелах⁶². Підприємлива й рішуча, вона ще за життя чоловіка, усупереч усім законам та звичаям, домоглася, аби їхнього 10-літнього сина проголосили великим князем литовським і королем польським. Сигізмунд I після цього отримав наймення Старого. У 1548 р. він помер і на трон остаточно зійшов Сигізмунд II Август. Бона Сфорца виношувала плани об'єднання під своєю владою чи не всієї Європи шляхом династичних шлюбів своїх дітей. Цим планам заважав шлюб, таємно від матері взятий Сигізмундом II після смерті першої дружини Єлизавети Габсбург із Барбарою Радзивілл. Як уже зазначалося, після коронації в 1550 р. ця молода королева померла й Бона підозрювалася в отруєнні⁶³. Згадка про цю постать у Шевченковій повісті в устах недавнього розбійника може мати й моральний підтекст: низького походження грішник згадав про високопоставлену грішницю. Адже Т.Шевченко, що побував у Кременці, можливо, знав численні легенди про занадто розпусне життя тодішньої власниці міста⁶⁴. Як бачимо, в аспекті аналізованої теми у митця згадуються дуже яскраві історичні постаті з неабиякими пристрастями і саме причетні до переломної віхи історії України – переходу територій зі складу Великого князівства Литовського до Речі Посполитої.

Варто навести деякі тези сучасного історика стосовно литовсько-руської доби: привчених до традицій місцевого побуту Гедиміновичів не сприймали як завойовників; українська еліта аж до початку XVII ст. ще діяла як «живий соціальний організм», виразник інтересів Русі-України, «стабільний консервант звичаїв і традицій»; залишилися у силі руські закони і звичаї, від кінця XIV ст., підтверджені в договорах («рядях») великого князя з місцевими землевласниками та городянами⁶⁵. «Секрет такого швидкого розвитку Литовського князівства полягав у тому, що, ставши за своєю сутністю поліетнічним державним утворенням, воно не провокувало переваги якогось одного етносу над іншими»⁶⁶, – відзначає і спеціаліст у вивченні цього періоду Б.Черкас. «Взагалі ж за литовської доби бере свій початок або вже й вповні формується цілий ряд суспільних явищ, яким судилось пізніше відіграти величезну роль в житті українського народу упродовж цілих століть»⁶⁷, – писав ще Д.Дорошенко. А як на цей період дивився Т.Шевченко? Примітно, що дотичні до того часу окошини знаходимо в текстах, написаних у роки солдатчини або після її закінчення. Припускаю, що це обумовлено не лише впливами революції 1848 р.⁶⁸, яку називають

⁶² Подаю за: *Шмит А.* Кременецький ліцей як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині XIX ст. – С.57.

⁶³ Див: [Електронний ресурс]: http://uk.wikipedia.org/wiki/Бона_Сфорца

⁶⁴ [Електронний ресурс]: https://gazeta.ua/articles/history/_koroleva-bona-zasnuvala-bar-irozbuduvala-kremenec/467932

⁶⁵ *Яковенко Н.М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С.269; *Й ж.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – С.140–141.

⁶⁶ *Черкас Б.* До питання про місце та роль ВКЛ в історії України // V Міжнародна наукова конференція «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнародні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі», Кам'янець-Подільський, 13–16 вересня 2017 р.: Тези доповідей. – К.; Кам'янець-Подільський, 2017. – С.12.

⁶⁷ *Дорошенко Д.І.* Нарис історії України. – Л., 1991. – С.132.

⁶⁸ *Непокупний А.* Балтійські зорі Тараса: Литва в житті і творчості Т.Г.Шевченка. – С.308–309.

«Весною народів», а й особистим невільництвом, коли свідомість і в минулому зверталася до порівняльних станів та шукала прогресивніших прикладів людського співіснування. Приятель Т.Шевченка М.Костомаров у «Книзі буття українського народу», наголошуючи порівняльно на негативах історичного устрою Польщі й Московії, стосовно Литви обмежився коротким пунктом: «74. А в Литві були литв'яки, та ще Україна» (варіант – «[...] та ще до Литви належала Україна») ⁶⁹. А у статті «Две русские народности» (журнал «Основа», 1861 р., №3, с.33–80) історик писав: «Литовское владычество обновило одряхлевший, разложившийся порядок, так точно, как некогда прибытие Литовской Руси на берега Днепра обновило и поддержало упавши силы, разложившиеся под напором чуждых народов. Но жизнь пошла по-прежнему. Князьки не Рюрикова, но уже нового Гедиминова дома, обрусев скоро, как и прежние, стали, как и прежние, играть своей судьбой. До какой степени было здесь участие народа, за скупостью источников нельзя определительно сказать; несомненно, что в сущности было продолжение прежнего» ⁷⁰. Як бачимо, і в М.Костомарова спостерігається тенденція до зазначеного вище історичного протистояння/протиставлення і Т.Шевченко міг про це знати.

Ураховуючи викладене тут, очевидно, що митець не вважав литовсько-руську добу в історії України змарнований часом. Дуже характерно, що у згаданій історичній складовій свого проекту «Живописна Україна» поєднав його з українською козацькою державністю. А.Непокупний запримітив, що початковий рядок поезії «У Вільні, городі преславнім...» перегукується з прикінцевими рядками «Малой подорожньої книжиці» 1522 р., в якій повідомлялося, що вона видана «доктором Франциском Скориной в славном городе Вильне» ⁷¹. І хоч дослідник указав на певну постійність епітета «славний» і його притаманність народно-поетичній творчості, слід зважати, що у словнику поетичної мови Т.Шевченка він стосовно певного міста вживається лише в історичному й позитивному сенсі ⁷². Наприклад: «Як Батурин славний / Москва вночі запалила» («Великий льох», рядки 77–78); «У славному-преславному / Місті в Чигирині» («У неділеньку, у святу...», рядки 3–4). А ще врахуємо, що у Шевченковій поетичній мові назви міст часто є номінантами історичного процесу, уживаються як політоніми, тобто символізують політичні утворення, державність («Чигрине, Чигрине...», «Як Батурин славний / Москва вночі запалила» та ін.). Теза «Вільно – город преславний» для Т.Шевченка могла нести й націєтворче навантаження. Т.Снайдер, вивчаючи націєтворення у Східній Європі, «зосереджує увагу передусім на спадку Великого князівства Литовського та ранньомодерної Речі Посполитої, а також його впливові на модерні змагання за Вільнюс» між поляками, литовцями, білорусами, росіянами та

⁶⁹ Справа М.І.Костомарова // Кирило-Мефодіївське товариство. – Т.1. – С.256; Справа М.І.Гулака // Там само. – С.74.

⁷⁰ Цит. за: [Електронний ресурс]: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm>

⁷¹ *Непокупний А.* Балтійські зорі Тараса: Литва в житті і творчості Т.Г.Шевченка. – С.309.

⁷² Див.: Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка: У 4 т. – Т.3. – Едмонтон; Торонто, 2001. – С.1643–1644.

євреями»⁷³. Молодий Т.Шевченко, проживаючи у цьому місті, міг запримитити цей процес. Принаймні сюжетом його твору стало трагічне кохання знатного християнського юнака та юдейки.

«Вильно так же дорого по воспоминаниям моему сердцу, как твоему» (т.6, с.121), – писав Т.Шевченко до Б.Залеського з Новопетровського укріплення в листі від 10 лютого 1857 р. І тут теж можна припустити, що в тих пригадуваннях могла бути не лише біографічна, а й історична складова. Отже, уважаю, що Шевченкове сприйняття та розуміння литовсько-руської доби української історії за великим рахунком не розминається з історичною наукою.

REFERENCES

1. Bantysh-Kamenskyj, D. (1993). *Istoriija Maloj Rossii ot vodvorenija slavjan v sej strane do unichtozhenija getmanstva*. Kyiv: Chas. [in Russian].
2. Bovua, D. (1996). *Shliakhtych, kripak i revizor. Pol'ska shliakhta mizh tsaryzmozom ta ukrains'kyj masamy (1831–1863)*. Kyiv: INTEL. [in Ukrainian].
3. Vasiuta, O. (2013). Pro podii 1945 roku v seli V'iazivnytsia. *Den' – Day*, 150-151, 13. [in Ukrainian].
4. Verykivs'ka, I., Naumova, N. (2012). «Zhivopisnaja Ukraina». In M.H.Zhulyns'kyj (Ed.), *Shevchenkivs'ka entsyklopediia* (Vol.2, pp.618–621). Kyiv: NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T.H.Shevchenka, 2012. [in Ukrainian].
5. Horobets', V.M. (2009). Spodivannia ta rozcharuvannia vid narodzhennia novoi vitchyzny. In V.A.Smolii (Ed.), *Ukraina: khronolohiia rozvytku* (Vol.4, pp.8–121). Kyiv: Krion. [in Ukrainian].
6. Hromakova, N.Yu. (1999). Masonstvo i pol'ska dvorians'ka opozytynist' na Pravoberezhnii Ukraini. *Zbirnyk naukovykh prats' molodykh vchenykh DDU: Istoriia*. Dnipropetrovs'k: DDU, (1), 13–31. [in Ukrainian].
7. Danyliak, P.H. (2007). Bars'ka konfederatsiia: khid podii ta naslidky. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 134–145. [in Ukrainian].
8. Danyliak, P.H. (2009). Tadeush Chats'kyi ta yoho rol' u rozvytku osvity na Pravoberezhnii Ukraini. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 64–65. [in Ukrainian].
9. Dashkevych, Ya. (1997). Daniel' Bovua ta istoriia pol's'ko-ukrains'kykh vidnosyn. *Vsesviut – The Universe*, 3-4, 131–142. [in Ukrainian].
10. Dziuba, I. (2007). *Taras Shevchenko. Zhyttia i tvorchist'*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylians'ka akademiia». [in Ukrainian].
11. Doroshenko, D.I. (1991). *Narys istorii Ukrainy*. – L'viv: Svit. [in Ukrainian].
12. Zlenko, H. (2015). Rihel'man Oleksandr Ivanovych. In M.H.Zhulyns'kyi (Ed.), *Shevchenkivs'ka entsyklopediia* (Vol.5, p.485). Kyiv: NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T.H.Shevchenka. [in Ukrainian].
13. Zashkil'niak, L., Krykun, M. (2002). *Istoriia Pol'shchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv*. L'viv: LNU im. I.Franka. [in Ukrainian].
14. Ivakin, Yu.O. (1968). *Komentar do «Kobzaria» Shevchenka. Poezii 1847–1861 rr.* Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
15. Ivashkiv, V. (2006). Panteleimon Kulish i yoho sprobha poetychnoi istorii Ukrainy: epepeia «Ukraina» ta «Knyha o dilakh narodu ukrains'koho i slavnoho Viis'ka kozats'koho Zaporoz'koho». *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriia filolohichna*, (37), 66–98. [in Ukrainian].

⁷³ Див.: Шевчук Д. Відгук на книгу: Тімоті Снайдер. Перетворення нації. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. – К., 2012 // Критика. – 2014. – Ч.5/6. – С.8.

16. Zamlyns'kyi, V.A. (Ed.). (1991). *Ystoriia Rusov ili Maloj Rossii. Sochynenie Georhija Konisskogo, arkhijepiskopa belorusskogo [Repryntne vidtvorennia vydannia 1846 roku]*. Kyiv: RYF «Dzvin». [in Ukrainian].
17. Kolomiets', P. (n.d.). Koroleva Bona zasnuvala Bar i rozbuduvala Kremenets'. Retrieved from <http://gazeta.ua/articles/history/koroleva-bona-zasnuvala-bar-i-rozbuduvala-kremenec/467932> [in Ukrainian].
18. Il'nyts'kyi, O., Havrysh, Yu. (Ed.). (2001). *Konkordantsiia poetychnykh tvoriv Tarasa Shevchenka*. (Vols.3). Edmonton, Toronto: Kanads'kyi instytut ukrains'kykh studii. [in Ukrainian].
19. Kostomarov, N.I. (n.d.). Dve russkije narodnosti. Retrieved from <http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.Htm> [in Russian].
20. Kostomarov, N.I. (1989). Istoricheskije proizvedenija. Avtobiografija. Kiev: Izdatel'stvo pri Kievskom gosudarstvennom universitete. [in Ukrainian].
21. Nakhlik, Ye. (2003). Dolia–Los–Sud'ba: Shevchenko i pol's'ki ta rosiis'ki romantyky. L'viv: Tz. OV «Prostir-M». [in Ukrainian].
22. Nepokupnyi, A. (1980). U Vil'ni, horodi preslavnim. Khudozhn'o-dokumental'nyi dyptykh. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
23. Pinchuk, Yu.A. (2007). Vidobrazhennia elementiv ukrains'koi natsional'noi idei v naukovi tvorchosti M.I.Kostomarov. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 78–88. [in Ukrainian].
24. Plokhii, S. (2013). *Kozats'kyi mif. Istoriiia ta natsiietvorenna v epokhu imperii*. Kyiv: Laurus. [in Ukrainian].
25. Rihel'man, O.I. (1994). *Litopysna opovid' pro Malu Rosiiu ta ii narod i kozakiv uzahali*. Kyiv: Lybid'. [in Ukrainian].
26. Rusina, O.V. (2009). Peredil davn'orus'koi spadshchyny (1340–1380-ti rr.). In V.A.Smolii (Ed.), *Ukraina: khronolohiia rozvytku* (Vol.3, pp.120–193). Kyiv: Krion. [in Ukrainian].
27. Rusina, O.V. (2009). Chas zmin (1506–1569 rr.). In V.A.Smolii (Ed.), *Ukraina: khronolohiia rozvytku* (Vol.3, pp.462–609). Kyiv: Krion. [in Ukrainian].
28. Skurativs'kyi, V. (1995). Svitovyi kontekst Ukrains'koi istorii. *Heneza – Genesis*, 1, 130–134. [in Ukrainian].
29. Sokhan', P.S. (Ed.). (1990). Kyrylo-Mefodiivs'ke tovarystvo. (Vols.2, pp.10–194, 411–608, Vols.3, pp.291–324). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
30. Kyryliuk, Ye.P. (Ed.). (1990). Taras Shevchenko. Dokumenty ta materialy do biohrafii. 1814–1861. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
31. Kyryliuk, Ye.P. (Ed.). (1984). T.H.Shevchenko. Biohrafii. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
32. Terlets'kyi, V. (1992). Nove im'ia z kola Kobzaria. *Kyiv – Kiev*, 3,158–159. [in Ukrainian].
33. Ul'ianovs'kyi, V. (1994). Istoriiia tserkvy ta relihiinoi dumky v Ukraini. Seredyna XV – kinets' XVI st. (Vols.1, 2). Kyiv: Lybid'. [in Ukrainian].
34. Tsereteli, A. (1958). Zustrich z T.H.Shevchenkom. In A.I.Kostenko (Comp.), *Spohady pro Shevchenka*. (pp.398–400). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oi literatury. [in Ukrainian].
35. Cherkas, B. (2017). Do pyttannia pro mistse ta rol' VKL v istorii Ukrainy. Abstracts of Papers '2017: *Ukraina i Velyke kniazivstvo Lytovs'ke v XIV–XVIII st.: politychni, ekonomichni, mizhnatsional'ni ta sotsiokul'turni vidnosyny v zahal'noieuropeis'komu vymiri*. (pp.11–14). Kyiv, Kamianets'-Podil's'kyj: Aksioma. [in Ukrainian].
36. Shevchuk, D. (2014). Vidhuk na knyhu: Timoti Snaider. Peretvorenna natsii. Pol'shcha, Ukraina, Lytva, Bilorus' 1569–1999. Kyiv: Dukh i litera, 2012, 464 p. [in Ukrainian].
37. Shcherbyna, T. (2013). Lytovs'ka literatura i Shevchenko. In M.H.Zhulyns'kyi (Ed.), *Shevchenkivs'ka entsyklopediia*. (Vol.3, pp.786–791). Kyiv: NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T.H.Shevchenka. [in Ukrainian].

38. Shmyt, A. (2012). Kremenets'kyi litsei iak zrazok prosvitnyts'koi modeli shkoly na terytorii Ukrainy u pershii polovyni XIX st. Per. z pol's. (H.Strons'kyi, Trans.). Kremenets'. [in Ukrainian].
39. Yakovenko, N.M. (1993). Ukrains'ka shliakhta z kintsia XIV do seredyny XVII st. (Volyn' i Tsentral'na Ukraina). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
40. Yakovenko, N. (2005). Narys istorii seredn'ovichnoi ta rann'omodernoï Ukrainy. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
41. Yaremenko, V.I. (2007). Svitova istoriia u tvorchii spadshchyni Tarasa Shevchenka: sproba istoriosofs'koho prochyttannia. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 174–188. [in Ukrainian].

VASYL' YAREMENKO

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History), Docent,
Department of History and Country Studies,
Khmel'nyts'kyi National University
(Khmel'nyts'kyi, Ukraine), v.yarema@ukr.net

TARAS SHEVCHENKO AND LITHUANIAN-RUTHENIAN PERIOD OF THE HISTORY OF UKRAINE

The concept of "Shevchenko's historiosophy" is included to "Shevchenko Encyclopaedia", but discussions about the relation between historicism and mythology in his word outlook and works are continuing. It is necessary to involve wider the achievements of historical science to solve this problem. Particularly fruitful can be the clarification of Shevchenko vision of the certain historical periods. This article continues the previous author's exploration on Taras Shevchenko's attitude of to the prince's era in the history of Ukraine and deeped the study of linguist A.Nepokupnyi. The article refers to the sources concerning to Lithuanian-Ruthenian period, which Shevchenko used or could use. It is shown that the very bright historical figures are mentioned in Shevchenko's texts – the figures that dealt with the turning point of the history of Ukraine when the transition of territories from the Grand Duchy of Lithuania to the Commonwealth took place. It is analysed also what place this period occupied in the Shevchenko's project "Painterly Ukraine". Historiographical material, as well as the one which refers to later times – the absorption of these territories by the Russian Empire (in particular, the liquidation of the University of Vilno and the Kremenets' Lyceum), is widely used to clarify Shevchenko's vision of the historical processes of that period. It is shown on the example of Shevchenko's texts that certain contrast between the Lithuanian-Ruthenian era and period of Polish-Lithuanian Commonwealth was in his historiosophical vision. And the foreign moments at the same time for him were political and religious uniatic processes. The statement reinforces the thesis about extremely negative Shevchenko's attitude towards the use of religion for political purposes and manifestations of religious fanaticism in history. It is argued that Shevchenko did not consider the Lithuanian-Ruthenian period in the history of Ukraine as a "wasted" historical time, and his perception and understanding of this period does not extend far from the historical science. The commentary on the works of Taras Shevchenko, mentioned in the article, is enriched.

Keywords: *historiosophy, historiography, Grand Duchy of Lithuania, Polish-Lithuanian Commonwealth, Church Union, Vilno, Radziwills.*